

Novopovijesni elementi u romanima Ivana Aralice: Put bez dna, Duše robova, Graditelj svratišta

Eterović, Kristina

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:828573>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-15**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

PREDDIPLOMSKI STUDIJ HRVATSKOG JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI I
POVIJESTI UMJETNOSTI

**NOVOPOVIJESNI ELEMENTI U ROMANIMA IVANA ARALICE –
*PUT BEZ SNA, DUŠE ROBOVA, GRADITELJ SVRATIŠTA***

završni rad

Kolegij: *Hrvatski povijesni i novopovijesni roman*

Mentor: Dr. sc. Sanja Tadić-Šokac, doc.

Student: Kristina Eterović

Rijeka, rujan 2015.

SAŽETAK

Provodni element u romanima trilogije Ivana Aralice – Putu bez sna, Dušama robova i Graditelju svratišta - je ugrožen život porodice Grabovac koja se želi vratiti na kućno ognjište u rodnu Ramu, no veliku prepreku predstavlja mučna povijesna situacija u kojem se na sve ljudske i nadljudske načine pokušava izvući živa glava, no i iznaći smisao daljnje borbe za vlastiti, no i tuđi život.

Put bez sna, iako takvog naslova, donosi vjeru u kolektiv koja uz vođu Pavla Vučkovića pokušava preživjeti u vrtlogu političkih silnica, dok *Duše robova* govore o toleranciji i humanosti građenu na povjerenju između Matije Grabovca i Mesuda Zunića, robova povijesti čija je duša ostala netaknuta. Posljednji roman, s glavnim likom inženjerom Jakovom Grabovcem, veliča vještinu graditeljstva i ostavljanje traga u vremenu i prostoru za sljedeće naraštaje.

Iako sputani okovima povijesnog trenutka i nehumane vlasti, uvjerljivi i realistično prikazani likovi udružuju se i pokušavaju zadržati svoju ljudskost.

Budući da Aralica svojom književnošću želi prenijeti etičke poruke i ukazati na više vrijednosti, sve se podređuje tome cilju – vrsta pripovjedača, realistični likovi, veliki broj simboličkih digresija, interpoliranje usmene i pisane narodne predaje te pseudoznanstveni zapisi. Iako podređeni tome cilju, navedene novopovijesne elemente Aralica oblikuje savršenim odabirom jezika koji odaje atmosferu vremena u kojem se odvija i patnje morlačkog stanovništva uzrokovane beskrupuloznošću vladara i njihovih sluga.

Ključne riječi: trilogija, novopovijesni elementi, etika

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. NOVOPOVIJESNI ELEMENTI U TRILOGIJI.....	5
2.1. Druga povijesno-politička situacija – ista sudbina likova	5
2.2. Moćnici kao <i>slabi</i> junaci	6
2.3. Pripovjedač i narativna disperzivnost	10
2.3.1. Digresije simboličke funkcije	12
2.3.2. Narodne mudrosti, legende i priče	17
2.3.3. Facioniranje fikcije – pisma, govori zapovjednika, citati iz knjiga.....	21
2.4. Duhovni vođe kao usmjeravači glavnih likova – tihi svjedoci.....	24
3. Važnost zadržavanja ljudskosti i prenošenja etičke poruke čitatelju.....	26
4. Odstupanja od novopovijesnih značajki.....	28
5. ZAKLJUČAK	31
6. POPIS LITERATURE	32

1. UVOD

Sljedeća analiza trilogije Ivana Aralice, kojoj pripadaju romani *Put bez sna*, *Duše robova* i *Graditelj svratišta*, prikazat će mrežu novopovijesnih elemenata, no i odstupanje od ustaljenih značajki ovog tipa romana te naglasiti snažne etičke poruke o kojima progovaraju Araličini likovi.

2. NOVOPOVIJESNI ELEMENTI U TRILOGIJI

2.1. Druga povijesno-politička situacija – ista sudbina likova

Araličin roman *Put bez sna*, prvi puta objavljen 1982. godine,¹ prva je knjiga trilogije o životnom putu obitelji Grabovac koji je određen ratnim zbivanjima na području Hercegovine, točnije doline rijeke Rame. Tema romana odnosi se na veliku seobu katoličkog stanovništva koje krajem 17. stoljeća zbog turskih naviranja bježi iz svog doma u potrazi za sigurnijim životom – u Cetinsku krajinu, koja pripada Mletačkoj Republici.² Likovi koji vode radnju su fratar ramskog samostana Pavao Vučković, ujedno i vođa seobe, te mletački špijun Antonio Zeno. Tematski i narativni nastavak³ ovog romana predstavljaju *Duše robova*, roman objavljen 1984. godine⁴ u kojem pratimo sudbinu Šimunova sina Matije, no u novim povijesnim okolnostima – u vrijeme mletačko-turskog rata koji započinje 1714. godine.⁵ Dok je prvi roman žarište imao u načinu *funkcioniranja zajednice redovnika i naroda*,⁶ *Duše robova* govore o preživljavanju pojedinca, suočenog s vlastitom ljudskošću, na mučnoj povijesnoj sceni. Kako bi upotpunio priču o obitelji Grabovac, autor za glavnog lika posljednjeg romana, Graditelja svratišta objavljenog 1986. godine,⁷ odabire Jakova Grabovca kome je Matija pradjed, no koji isto tako kao i svi njegovi preci, mora preživjeti promjene nove vlasti – sada Napoleonove vlasti u Dalmaciji krajem 18. i početkom 19. stoljeća.⁸ Budući da trilogija govori o sudbinama ljudi naše narodnosti na razbuktaljoj povijesnoj karti, kritičari su je prozvali morlačkom sagom.⁹

¹ MARINA PROTRKA, pogovor u: *Put bez sna*, str. 311. - Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2010.

² *Aralica u očima književne kritike: ogledi i recenzije pojedinih knjiga* / priredila Hrvojka Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 117.

³ MARINA PROTRKA, pogovor u: *Duše robova*, str. 390. - Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2010.

⁴ Ibidem

⁵ Ibidem

⁶ Ibidem

⁷ MARINA PROTRKA, pogovor u: *Graditelj svratišta*, str. 421. - Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2011.

⁸ MARINA PROTRKA, pogovor u: *Put bez sna*, str. 311. - Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2010.

⁹ IVAN J. BOŠKOVIĆ, *Iskustvo drugoga*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 52.

2.2. Moćnici kao *slabi* junaci

Na užarenoj i neizvjesnoj povijesnoj sceni ulogu tlačitelja imaju licemjerni i beskrupulozni ljudi koji će napraviti sve kako bi dokazali lojalnost nadređenom, a usto sebe uzdigli na razinu božanstva.

Primjer takvog moćnika u Putu bez sna utjelovljuje mletački namjesnik u Dalmaciji Antonio Zeno koji je *čovjek s maskom na licu; masku vidimo, a što je ispod nje, to ćemo tek vidjeti*.¹⁰ Kako bi ispunio nalog Državne inkvizicije, dopušta kotarskom serdaru Stojanu Jankoviću da krene sam u juriš i pogine, dok on mirno gleda sa strane: (...) *Sam će, sam će. Prišao mu je Ivan Radoš (...) rekao je Zenu: Gospodine, moramo za njim, poginut će. – A Zeno je sa mnoštvom naglasaka ponavljao: - One će sam. (...) Kad ćeš sam, idi sam (...) Baš mi je mrsko što ćeš sam – treći put: - Samo razjarena budala može tamo jurnuti sama. (...)*¹¹

Jasan dokaz moćnika kao slabih junaka nalazimo u Dušama robova kada autor opisuje porijeklo vlastodržaca: (...) *Imena "kurbinih sinova" upućivala su da bi mogla biti talijanska, ili da su doseljenici s apeninskog kopna kakav bi mogao biti Confusione Silvestrino i Ottaviano Amaretti, ili da potječu od mletačkog plemstva čiji pripadnici služe kao vojne i civilne starješine po primorskim gradićima, kakvi su možda Norberto Morosini, Ferdinando Benzon, a djelomično i glasoviti Zuanne Gliubauaz zvan Grimani. Tim prividom oni su se u logoru obilato koristili dajući svagda znati da nisu isto što i momci koji su došli iz Cetine i zagorskih sela, da su oni predstavnici posebne sorte u kojoj je civilizacija daleko uznapredovala, a kršćanska misao doživjela svršenu čistoću. Začudo, "kurbini sinovi", koji su se tim nazivom ponosili i nadmetali se tko je veći "kurbin sin", krili su kao zmija noge da su doista bili porod sluškinja koje su začele sa svojim gospodarima, seljanki koje su legle nauznak poslije obećanog vjenčanja nije obistinilo, varošanki koje je na žalost prevarila topla noć i mornarskih žena koje su, ljubeći se u nevrijeme,*

¹⁰ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 9.

¹¹ Ibid., str. 112.

pogriješile u brojanju dana kad je muž otplovio i kad bi se mogao vratiti, te bi mogle s ljubavnikom bez opasnosti zatrudnjeti i kad ne bi smjele.

Najčešće su ih nalazili gole, još mokre od porođaja, na prozorčiću nahodišta, o ponoći, kad samo mačke i rijetke noćobdije kruže ulicama. Nerijetko su ih nalazili na kućnom pragu pravih ili patvorenih očeva, u odvodnim kanalima, u perivoju, na žalu i pokraj puta. (...) da se nahočadi daju imena i prezimena gradskih kapetana, pokrajinskih i gradskih namjesnika, generala i admirala koji su se proslavili u bitkama ili diplomaciji, a sve radi toga da se umnoži slava vodećeg staleža u državi. (...) nadjenuše mu ime Glibavac, koje svećenik ublaži zabilježivši ga kao Gliubauza, što se čitalo kao Ljubavac, pa umjesto porod gliba dijete postade porod preljuba. On sam, Zuanne, tomu pridoda Grimani kad je bio već odrastao momak, svjestan da mu je glib doduše darovao život, ali i oduzeo pravo da se naziva prezimenom nekog plemića. Kako je upravo tih godina na glas došao jedan admiral iz porodice Grimani, prozvao se Grimani tvrdeći da to prezime zaslužuje, (...) za njih naziv kurbini sinovi nije prokazivao kako su došli na svijet, već – stupanja snalažljivosti u životu. Mali "kurbin sin" je onaj koji u životu jedva sastavlja kraj s krajem, a veliki je "kurbin sin" onaj što sve mota oko prsta, kome je život ples i pjesma i na koga se odnosi izreka: drugi za srećom idu, a za njim sreća hoda. (...)¹²

Ti vladari u Dalmaciji zapravo su samo sluge nekog većeg moćnika, marionete vlasti: (...) *Sitno profiterstvo i prijezir prema Hrvatima bilo je duhovno vezivo između Grimanija i njegovih gospodara. Činilo mu se da s tom mržnjom postaje sudionik gospodarova prosvijećenog i posvećenoga kruga. I on je kao njegov gospodar imao pred sobom ljude niže vrste kojima je mogao suprotstaviti svoje nedostižno znanje i društveni položaj. Ništa nakaznije nego kad sluga oponaša gospodstveni dug svoga gospodara! Ta je ružnoća osnova istini da je sluga najgori gazda. Potkupljiv jer mu od dobiti ovisi društveni ugled, a neumoljiv jer pred nadređenima mora posvjedočiti upravljačku sposobnost, on ne preza ni od*

¹² IVAN ARALICA, *Duše robova*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 43.-46.

*čega da bi se jedne ljestvice sluganstava popeo na drugu, ne mareći zato što se istodobno spušta niz ljestve ljudskih vrijednosti. (...)*¹³

Kontrast fizičkog izgleda i psihičkog stanja ogleda se u opisu pukovnika Carla Dolcija koji je *odjeven u ostanu od žute svile (...) na glavi mu kalpak sa tri zlatna pera iznad lijevog uha, a na nogama plave hlače i zelene čizme sa srebrnim mamuzama (...)*¹⁴, no izgled ne odaje njegov položaj: *(...) Odveć sitna duha i sitna uma, pukovnik je čovjek kojega su čin i imenovanje stavili u ukrućen položaj (...) najčešće je svoje zapovijedanje prepuštao Močivuni, a kad je zapovijedao, jer je nekad i sam morao to činiti, od njega su dolazile odluke koje su se mogle začeti negdje u oblaku (...)*.¹⁵

Pročitavši Hasanovo pismo u kojem se ruga vezirovoj nepismenosti, Delbatan se osjeća izgubljenim: *(...) Delbatan je pobjesnio bijesom koji ga je učinio velikim vezirom. Taj se bijes javlja u onim prilikama kad mu mozak, skromna znanja i još skromnije inteligencije, nije mogao slijediti zavojite, strmoglave i usponite linije po kojima se kreće i odmotava neko pitanje, kad bi se situacija sve više mrsila, a rješenje se ne bi vidjelo. Onda bi njega spopao bijes i mržnja na što dublje misli, onda bi našao rješenje koje se svima činilo glupim, i svom silinom udarao prečacem, pa kud puklo da puklo! (...)*¹⁶

U posljednjem dijelu trilogije Aralica pristupa moćnicima s naglašenom ironijom: *(...) Ako nema važnijih vijesti, Dandolo na mjesto uvodnika uvrštava svoja razmišljanja, koja ne potpisuje, ali se po upućenosti i imperativnom tonu prepoznaje znanstvenik koji se odskora domogao vlasti, pa sve što je naučio iz knjiga hoće da odjelotvori. Simpatična su ta njegova razmišljanja o novčarstvu, trgovini, obradivim površinama, stanovništvu, stočarstvu i zanatstvu u zemlji gdje su prosvijećeni pretvorili žderanje i izležavanje u kult. Kao da je još mirnodopsko stanje, Dandolo i u svibanjskim brojevima razmišlja, ovoga puta o krumpirima.*

¹³ Ibid., str. 46.

¹⁴ Ibid., str. 274.

¹⁵ Ibidem

¹⁶ Ibid., str. 202.

(...) ¹⁷ Dandolu je, osim što se brinuo za obrazovanje naroda kojeg je smatrao neukim, najvažnija zadaća bila potpuno se pokoriti velikom Napoleonu i dati sve od sebe da samo sve najbolje kaže o njegovoj личности, no i njemu se događaju propusti: (...) *Bonaparte ga je nepomućenom pažnjom poticao da govori i još i još, toliko da se govorljivi Dandolo na kraju zapleo. Pomisao da nije pronašao pravu riječ koja bi zadovoljila Korzikančevu taštinu, razbudila je njegovu urođenu plašljivost, koju je vješto skrivao upravo izljevima rječitosti, ubrzao je govor, zbunio se pa naglo zastao, i ne dovršivši govor svečano kao što je bio red, krenuo s pladnjem prema Korzikančevu sjedištu. (...) Dandolo nije vidio kako se na liniji između njegova i Korzikančeva nosa (...) spušta pauk. (...) pa je Dandolo pladanj morao pridržati samo jednom rukom da bi drugom zgnječio pauka na samom ulazu u uho (...) desna mu noga zapela za sag, pa on, da zadrži ravnotežu, poskoči prema Korzikanču. (...) ali, se spretno osloni na stol ispred Bonapartea i tako spasi nas i sebe od velike sramote. (...)* ¹⁸

Dok Dandolo pretvaranjem pokušava narodu nametnuti „prosvijećene ideje” i ugađati svojem idolu, poremećeni nasilnik Tahirbeg Kopčić, čije anarhično ponašanje ugrožava nevine ljudi, u trenutku zlostavljanja Dive, Jakovljeve tete, uviđa kolika je njegova moć neznatna: (...) *Ova ga je žena svojom pričom o razdvajanju nevine duše od tijela koje drugi prljaju, privela spoznaji da i nije moćan koliko mu se čini da jest, da ne može imati sve što želi, da ne može učiniti sve što mu padne na pamet. Bio je jadan sebi samu. Vidio je svoje lice u vedru vode, gadljivo, ali se na nj nije htio zgaditi. (...)* ¹⁹

Nadalje, Dandolov idol, Veliki Bonaparte, u bitci pokazuje svoje drugo lice: (...) *Bonaparte je rašireni dlan stavio na desni obraz i, gledajući samo na lijevo oko, počeo bježati u prilici kad među masom bjegunaca prema njegovoj osobi nije bilo nimalo poštovanja. Taj sitni i boležljivi čovjek, što sada bježi od smrti kao i ostali, znao je dovoditi u zabunu učene i priproste ozbiljnom tvrdnjom da svaki put kad pogleda u zvjezdano nebo vidi jednu zvijezdu više nego ih vide ostali ljudi. Kakvu*

¹⁷ IVAN ARALICA, *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 33.

¹⁸ Ibid., str. 111.

¹⁹ Ibid., str. 58.

zvijezdu? Svoju, sjajnije od zvijezde Danice. Ovoga puta nije bilo ni vedroga neba ni zvijezda na njemu, samo magleno sivilo od horizonta do horizonta, ali da su zvijezde i treperile, s ovim osjećanjem jada i poniženosti, svoju zvijezdu zacijelo ne bi ugledao. (...) ²⁰

Primjer nadstojnika za škole, javne poslove i vjeru – Benincase – kazuje kako loši vladari stvore i svoje sjenke: (...) Naime, njegovo nezavisno mišljenje nije bilo ništa drugo nego bezrezervna podrška Dandolovu mišljenju. Bili su kao dvojnici od kojih prvi vodi drugi provodi, za koje ne znaš koji je važniji: prvi jest transparent, ali je drugi onaj koji čita što na transparentu piše, koji jedini poznaje znakovlje tog pisma i, kako god ga protumačio, nosilac transparenta ne će se pobuniti da ga krivo tumači. Tim je prijateljstvom Benincasa sve postigao, a čini se da će postići i više otkako ga je, nakon Dandolova pada, drastično raskinuo. Kad sa scene nestaju vodeći političari koji su sjali, žarili i palili, na pozornici se, čudnom igrom svjetlosti, uspravljaju njihove sjene. Ako je iščezli političar anatemiziran, njegova uspravljena sjena tvrdi da ona nikad nije bila sjena, da je sjena sjene bio onaj koji je otišao, jer je bio drzak i stajao uspravno, umjesto da je, kao što pripada sjeni, ležao na zemlji. Ali, ako je moćni političar sahranjen uz svečanu pratnju, njegova se sjena nema razloga predstavljati sjenom, jer se ispraćeni ne vraća, a ona je stekla uspravnost, čemu istinski teži svaka sjena. Štoviše, proglašavajući se sjenom koja produžava život osobi od koje je nastala, izbjegava opasnost da bude obasjana, kad bi se otkrilo da tu gdje sjena stoji nema ničega otkako je otišao onaj koji je sjenu baca. Koju će ulogu sjena Benincasa odabrati, još se ne zna, (...) ²¹

2.3. Pripovjedač i narativna disperzivnost

U prvim dvama romanima Aralica odabire sveznajućeg pripovjedača - u svrhu gnomskog izražavanja - dok se velika razlika, čime je postignuta metatekstualna uokvirenost ²² i discipliniranija kompozicija ²³, javlja u Graditelju svratištu gdje

²⁰ Ibid., str. 124.-125.

²¹ Ibid., str. 382.

²² MARINA PROTRKA, pogovor u: *Graditelj svratišta*, str. 421. - Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2011.

glavni lik Jakov postaje i pripovjedač koji svojim pisanjem svjedoči za sljedeće naraštaje. Promjena pripovijedanja s trećeg u prvo lice omogućila je manje umetanja piščeva tzv. univerzalnog iskaza, a povećala kompozicijsku koherentnost²⁴ te mogućnost *zadržavanja informacija*²⁵ između priča dvaju likova – Didaka Bunčića i Jakova – o djevojci Cviti.

Naracija je ispresijecana *brojnim digresivnim ulančanim sekvencama*²⁶ jer je u središtu Araličina zanimanja *proces i energija pripovijedanja*.²⁷ Takvu narativna disperzivnost u prvom romanu trilogije postiže umetanjem kvazidokumentarnim iskazima svjedoka, korespondenciji likova, fragmenata kronika, kazivanja, anegdota i dnevnčkih zapisa²⁸; u drugom romanu *kolažiranjem pseudodokumentarnih svjedočanstava*,²⁹ također pismima, poslanicama i izvještaja, citatima iz Kur'ana, predaja i snova, no velika je pažnja posvećena detaljnim opisima ljudskih umijeća, nošnji, tradicije i opreme svojstvene zatečenim kulturama³⁰; u trećem romanu uz navedene elemente javlja se iznimna posvećenost tehnici obrade kamena te je velika važnost pridana proročanstvu o sudbini porodice Grabovac, koje zapravo *predstavlja svojevrsan sažetak fabule romana*,³¹ no ispisan u kodovima.

Obilježje cijelog Araličinog pripovjedačkog diskursa krije se u mogućnosti dijaloga, tj, komunikacije koja se odvija na geografskom području ili, uže, između

²³ *Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga* / priredila Hrvojka Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 359.

²⁴ VELIMIR VISKOVIĆ, predgovor u: *Sabrana djela*, str. 24.-25. – Aralica, I., PSHK, Zagreb, 1987.

²⁵ *Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga* / priredila Hrvojka Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 359.

²⁶ KREŠIMIR NEMEC, *Povijest hrvatskog romana : od 1945. do 2000. godine*, Zagreb, Školska knjiga, 2003., str. 275.

²⁷ Ibid., str. 276.

²⁸ MARINA PROTRKA, pogovor u: *Put bez sna*, str. 312. - Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2010.

²⁹ MARINA PROTRKA, pogovor u: *Duše robova*, str. 395. - Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2010.

³⁰ Ibidem

³¹ VELIMIR VISKOVIĆ, *Pozicija kritičara: o suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb, 1988., str. 24.

pojedinaца.³² Tu geografičnost u kojoj su smještene fabule, autor je usvojio proučavanjem fratarskih kronika i narodnih pjesama.³³

2.3.1. Digresije simboličke funkcije

Kako bi plastično prikazao određenog lika ili neku tradicijski važnu činjenicu, ponudio realističnu lokalizaciju zbivanja i historijsku autentičnost³⁴, Aralica majstorski gradi digresije koje se pretvaraju u nezavisnu narativnu cjelinu koja onda funkcionira kao samostalna pripovijest.³⁵

Primjer velike digresije u *Putu bez sna* predstavlja priča o Kasum-begu Kopčiću koja se pojavljuje kao dokaz Trehine umišljenosti građene na praznovjerju: (...) *Treho se hvalio da ono pismo što ga je car dao Kasum-begu, smotano u svitak i zavezano zelenom vrpcom, leži u rupi ispod jedne od deset kućnih greda, i da je po tom pismu, čiji je vlasnik, pravi i jedni pretkov nasljednik; ako ne i svih imanja koje je "objahao", jer ne će da svoje rođake pravi sirotinjom, onda sigurno sve njegove slave i ugleda. Ako ga imaš, iznesi ga i pokaži, govorili su mu susjedi. Ne može, pravdao se Treho, pisano je da će onog trenutka kad netko i samo dirne u to pismo, a nekmoli da ga iznosi preko praga, iz moje kuće izaći sav beričet. (...)*³⁶

U opisivanju obitelji Matić, koja je povezana s obitelji Atlagić, autor se vraća pedeset godina unatrag,³⁷ dok za slikovitost prikaza duhovnog i materijalnog bogatstva odabire priču o Bajri Kopčiću: (...) *Kako onda izravnim putem doći do čovjeka kad je onaj komu prilaziš, iako o vlasti i politici ne zna ništa, ni slovo da prozbori ni u njoj tvorno da sudjeluje, sav slijepljen od njenih taloga i namaza? Matić je ovakve tegobe doživio mnogo puta. Za priču je naj slikovitije ono što je doživio s Bajrom Kopčićem. (...) Balalajkina ga pjesma nosi, otrčat će ravno k njoj na brijeg, k vatrama i ljudima što slave pobjedu iza koje stoje sretni dani, konji,*

³² Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga / priredila Hrvojkja Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 164.

³³ Ibid, str. 334.

³⁴ Ibid., str. 413.

³⁵ Ibid., str. 412.

³⁶ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 18.

³⁷ Ibid., str. 180.

kuće, žene. (...) Kud nestade? Shvati da svijeeće njega traže, da su ti što leže njegovu, da on nije pobjednik i da nema pravo na plijen. (...) Da zlato koje pljušti u ovoj glazbi diže na noge preminule i ustravljen, da im daje živodajnu snagu, živi je primjer ovaj Bajro, kukavelj, ruglo Kopčića, a gledaj ga ovdje: da pjeva, da pocikuje, da fes nakrivi i tko je, što je – on je. (...) Gdje ima ovakve pjesme, tu mora biti i zlata. (...) iz crkve tuče praznina, vani se spušta mrak (...) Bajro prosjački cvili: - A tko će meni platiti što sam u ratu potrošio? (...) ³⁸ Univerzalnim iskazom autor zaključuje: (...) Mnogo je poraženih, mnogo je pobjednika koji traže nadoknadu i nagrade, i misle da je bogatstvo u onih koji su od njih bogatiji duhom. E, kad bi oni bogatstvo duha tražili i kad bi se ono dalo, možda bi na svijetu bilo više mira, ali oni svako duhovno bogatstvo pretvaraju u novac i moć, kao Bajro glazbu u zlato. Ili ga novcem i moći važu, što je isto. (...) ³⁹

Cijelo poglavlje posvećeno je dubrovačkom časniku Franu Đživi Gunduliću koji se bogato ženi, a za zadržavanje tog bogatstva izdaje vlastiti narod te postaje ništavan: (...) Htio je unovčiti i svoj narod i zao glas o njemu što su ga štitili oni koji su ga prodavali. Vješt trgovac svašta proda, a zao glas o svojem narodu nije beznačajna roba kad ju prodaje sin toga naroda onima kojima to radi nečega treba. (...) Na čovjeku je tuđe sve što su na njeg naslagali bez zasluga koje se temelje na njegovu umu i njegovim djelima. Dok ga ne vidiš, dok samo slušaš o njemu pričati, general-pukovnik, maršal, kamarijer carskog ključa, carski komornik, nosilac odlikovanja zlatne krune i krilatog lava – misliš, taj obilati nakit može nositi samo orijaš. A kad se pred tobom našao, ne da ga svlačiš zavidim očima, dapače, želiš ga i pred sobom vidjeti kakvim si ga zamišljao, on sam, pero po pero, krpicu po krpicu, skida sa sebe ukrase i ostaje gol kao očerupan pojevac. Sve što su na njeg stavili, tuđe je, i dok na njemu stoji, njegovo je samo ono što je umorni serdar mjesečeva brka kazao da mu pripada – mudrijaš, vrtirep i jebivjetar. ⁴⁰

³⁸ Ibid., str. 190.-200.

³⁹ Ibid., str. 201.

⁴⁰ Ibid., str. 265.

U Dušama robova pojavljuju se digresije koje poprimaju simboličku funkciju⁴¹: (...) *Matija se branio, nije lijenost posrijedi, naprotiv, za izradu tih "sitnurija" potrebno je i više pameti, više marljivosti nego za potkivanje konja i kovanje alata, koje i slijep kovač može oblikovati jer uvijek kuje isto. Matija se oko pušaka bavio i više nego što je trebalo: birao je najbolje željezo, kovao i kalio, brusio vatrenim brusom, vrtio i zupčao, sve polako, sve s ure na uru i s dana na dan, kao da je čovjek u zrelim godinama koji je spoznao da je izgubljeno vrijeme samo ono u kojemu smo na brzinu napravili ružnu i nevaljalu stvar, a korisno je upotrebljeno svako vrijeme, ma koliko smo ga utrošili, ako smo ga upotrijebili za izradu dobrih i lijepih predmeta, jer vrijednost i ljepota valjda i traju samo zato da opravdaju trud i vrijeme koje je čovjek u njih utrošio. (...)*⁴² Kako bi prikazao atmosferu tog vremena, pažnju posvećuje detaljiziranom opisu trga i trgovanju raznim dobrima: (...) *Pred njima se sterao glavni makarski trg zvan "Kamenice", (...) Na kamenica se prodavalo sve i svašta, u kamenicama samo zrnasta roba, ječam, pšenica, proso, grah, leća. (...) sedamnaestog studenog održati tržnica robova, jedine robe koje ovdje ima za izvoz, (...) Većeg poniženja nego da u njoj presahne moć hraniteljice, zemlja ne može doživjeti. (...) Sasvim pri dnu toga dijela tržnice (...) poredali zemljano posuđe, bakre, lonce, crijepnje, lule i svirce za djecu. (...)*⁴³

U Graditelju svratišta javlja se digresija alegorijskog smisla⁴⁴: (...) *Tahirbeg je bio jedinac Đulbega Kopčića, kupreškog dizdara i vlasnika mnogih zemalja po Vukovskom i Rami, koji je stanovao u Tremošniku, utvrdi na rijeci Tremošici, daleko i od većeg dijela svoga imanja i od grada kojemu je bio kapetan. Tremošnik je bio opasan četverokutnim zidom (...) Od tih vrata, koja su se zatvarala gvodžem i drvom, do petog kata, s malim ispustom na svakom od katova, vodile su uske i kao svrdo zavojite stube. Đulbeg je volio jelo kao što je njegov sin volio žene, pa je oblikom i težinom nadmašio sve što je u okolici hodalo na dvije noge. Nije bilo vage na kojoj bi se moglo izmjeriti njegovo salo*

⁴¹ Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga / priredila Hrvojkina Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 413.

⁴² IVAN ARALICA, *Duše robova*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 9.

⁴³ Ibid., 161.-163.

⁴⁴ Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga / priredila Hrvojkina Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 412.

oko pasa i na zatiljku, pa se ne treba čuditi što su mu stube, koje vode do njegovih odaja na petom katu kule, najprije postale strme i teške a do koju godinu i preuske. Da se ne bi zbog stuba odricao jela, on se već desetu godinu njima ne uspinje niti silazi. Odlučio je zauvijek ostati na petom katu Tremošnika i jesti koliko mu se bude jelo. (...) ⁴⁵ Autorov angažman, prosvjed protiv nehumanog življenja ⁴⁶ koje je moćnicama usporedivo s partijom šaha: (...) Bogami, prognozirao je Đulbeg kraj ovoj dugovječnoj partiji, kako stvari sada stoje, s ovim prodorom svoga bijelog topa u pozadini Balabanovih crnih figura, za četiri godine Balaban će se naći u gadnom sosu i, preda li se tada i ne prizna li da od njega ima bolji, kupreški će ga kapetan ganjati još nekoliko godina, sve dok ga ne pritisne i ne dobije od njega pismo s izjavom: „Aferim, Đulbeže, bolji si od mene.” A što će to značiti za Đulbega i za zemlju kojoj je on gospodar, ponešto bi mogli reći samo učeni ljudi. Đulbeg sigurno nije mislio reći kako bi učeni ljudi trebali svijetu objasniti, ako se žele smatrati učenima, da je njegova igra šaha s moćnijim od sebe lijep primjer kako u sustavu svake vlasti lokalni moćnici, da bi se u očima okoline prikazali nezamjenljivima, svoju legitimnost traže u vezama s onima gore, makar se ta veza svodila na partiju šaha. Jer tko će, pobogu, odu li oni, igrati tešku igru s onima iz središta moći?(...) ⁴⁷

Autor s velikom pažnjom, poštovanjem i ponajviše divljenjem pristupa minucioznosti rada ljudskih ruku s kamenom i mogućnosti stvaranja nečeg posebnog za cijeli svijet te da se kroz konkretno dosegne vječno⁴⁸: (...) *Vibrantni udarci pralica u rascjepe kamenja, reski udarci krampa kad u stancu pipkaju pukotine, tupi udari maljeva u bušare i lom cijelca, ta glazba kamenoloma sili čovjeka da uloži krajnji napor u vađenje kamena, koji se, kad se jednom istrgne iz zemljine utrobe i presloži u građevinu, bez velikog truda, zla i nevolje ne da rasturiti. Nema čovjeka koji osjeća što je kamen, materijal u kojem možeš ostvariti i ovjekovječiti svoj život, da nije uživao u građevini gdje dvadeset pari*

⁴⁵ IVAN ARALICA, *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 40.-41.

⁴⁶ Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga / priredila Hrvojka Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 412.

⁴⁷ Ibid., 47.-48.

⁴⁸ IVAN J. BOŠKOVIĆ, *Iskustvo drugoga*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 52.

ruku kao kakav orkestar svira graditeljsku pjesmu: dlijeta, oštra i nazubljena, zamjenjuju tamburice, drveni tučak mukli bajs, a zrnčara potmuli bubanj. Nema takvog čovjeka, a ako je taj sretnik uz to i građevinar, morat će te ga razumjeti što je u gradnji svratišta, makar bio na nju prisiljen, istinski uživao. (...) Treba uživati u kamenim zidovima. Treba voljeti sklad u zidu građenu od pločastog kamena; treba zapažati grubu čvrstinu ciklopskih zidova od nelomljenog samca i čipkasti vez zidova od fino obrađenog klesanca nejednakih duljina i visina: treba zavoljeti starosta kamena samca u zidu, gdje se ni dlijeto ni čekić ne smiju upotrijebiti da se ne bi oskvrnula patina vjekova. Ja sam, ne znam, da li na svoju sreću ili nesreću, sve to mogao, pa se bojim da me je carev maršal zbog toga lako upregao u svoja kola. Ne kajem se, robovao sam kamenju, ali je i kamen mene slušao. Riječi su jedina stvar kojoj bih isto tako htio predano služiti i gospodariti. Ne znam hoće li moji zapisi posvjedočiti da sam i tu nešto znao, ili će se iz njih vidjeti da je za tu službu i to gospodarenje bilo kasno. Što god mi mislili, u polomljenim stupovima, arhitravima i frizovima zadarskog foruma, koji se danas vide kako vire iz temelja Svetog Donata, mogu se vidjeti ispijena lica, koščate ruke i žalosne oči sirijskih robova koji su to kamenje onako prelijepo isklesali. Neki vidoviti zaljubljenik u kamenje, dvjesta godina nakon nas, u pragovima na Turiji, ako ih još tu bude, vidjet će plave oči i kamenu prašinu na obrvama Didaka Bunčića. (...)⁴⁹

Zaključno, naravno da svaka digresija nije u funkciji nekog višeg cilja, no one pridonose složenosti strukture, sadrže mudrosti i omogućuju autoru da putem elemenata fantazije i ludizma jednostavnije ukaže na svoje poruke,⁵⁰ no i *pripomažu semantičkoj polivalentnosti njegove proze.*⁵¹

⁴⁹ Ibid., str. 285.-286.

⁵⁰ *Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga / priredila Hrvojkica Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 412.*

⁵¹ Ibidem

2.3.2. Narodne mudrosti, legende i priče

Budući da Araličini *historiocentrični i etnocentrični romani afirmiraju svojevrsnu etičku interpretaciju povijesti*,⁵² posjeduju i pozadinu koja se referira na metahistorijsku stvarnost - tradicijske priče, narodne mudrosti i legende.

U prvom romanu putem dvije priče iz njegove knjige, koje on naziva dva bisera kao naputak za vlastito djelovanje⁵³, o ljubici koja je suočena s vanjskim opasnostima i zbog toga se ne želi preseliti (jer ne može) i psu koji odlaskom iz domovine uviđa kako je *ovdje ipak bolje: tamo ti ni zarezati ne dopuštaju, a ovdje možeš lajati koliko ti drago*⁵⁴ saznajemo kako treba biti promišljen u svojim odlučujućim životnim potezima. Uvođenjem lika zvanog Čudovište autor smanjuje narativnu napetost i poništava lineranu monotoniju.⁵⁵

Roman završava znakovitom analepsom⁵⁶ - Pavlovim sjećanjem na djeda koji mu prenosi narodnu predaju o zduhačima: (...) – *Kad u jesen ili u koje drugo doba godine, ali se to u jesen najčešće događa, čuješ da nešto pod nebom fijuče, ne misli da je vjetar, vjetra u tim visinama nema, to putuju zduhači. Budi u misli s njima i zaželi im svako dobro od Boga. Jadna je zemlja koja ih nema, jadan je narod koji ih ne čuje iznad svoje glave. Ima svakakvih duhova, priča mi djed, dobrih, a još više zlih, ali ovi zduhači nisu kao ostali. Oni se rađaju u bijeloj košuljici za koju samo njihova majka smije znati, jer, saznaju li tuđinci da su oni ti koji jesu, jao si ga njima. (...) zduhači beru svoje oružje (...) lišće, zeleno i suho, sitne ljuske od kore drveta koje vjetar može ponijeti, a najubojitije su izgorjeline od ugašene vatre, pa maslačkovi klobučci i imelino sjeme. (...) Bore se danima, mjesecima, neprestance io na prekide, (...) Ako koji zduhač bude ranjen, to nije rana u mesu, to je nevidljiva rana (...) mora se osvetiti ili ga sutradan više ne će biti živa. Umrijet će od čemera, kao što mu je suđeno na rođenju. U sretnu*

⁵² KREŠIMIR NEMEC, *Povijest hrvatskog romana : od 1945. do 2000. godine*, Zagreb, Školska knjiga, 2003., str. 274.

⁵³ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 148.

⁵⁴ Ibid., str. 149.

⁵⁵ *Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga* / priredila Hrvojkina Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 193.

⁵⁶ VLADIMIR BITI, *Doba svjedočenja : tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb, Matica hrvatska, 2005., str. 200.

*narodu uvijek mu se nađe zamjena; u nesretnim nesreća se čita po tomu kad im izginule zduhače nema tko zamijeniti. (...)*⁵⁷ Ovom pričom u zduhačima kristalno je jasna piščeva poruka o neprestanoj borbi za dobro i prenošenju te dobrote na sljedeće naraštaje jer *na svakom je da to bude, pa makar samo jedan listić, u vihor vremena mogao otpuhnuti.*⁵⁸

Narodne mudrosti prisutne su u prvom romanu, u pismu Pavla Vučkovića: *A sebi sam rekao, tko se gadi na mlijeko tvoje matere, s tim za stolom ne ćeš jesti, niti ćeš s njim stanovati pod istim krovom*⁵⁹; a u Dušama robova pri odlučivanju o životu Ivana Josipovića: *Tko se s neprijateljem miri, zmiju nosi u rukama; a tko na braća nasrće, i u njedrima i u ruci.*⁶⁰ U potonjem se romanu središte cijele radnje odnosi na zamjenu duša dvojice prijatelja - katolika Matije Grabovca i muslimana Mesuda Zunića – koja je čak i dublja od poznate tradicije: *(...) I zamjena je duša bila izvršena, po prastarom obredu, bez svjedoka i ceremonijal-majstora, činovnika, vladara, bez ikoga, u četiri oka, voljom dvojice ljudi koji su shvatili da je čizma vraški tijesna, da će se još susretati i da će još kadgod koji od njih biti u nevolji i tražiti pomoć, izvršena onako kao što se taj obred vršio stotinama godina unazad, mnogo prije nego što se nad ovim brdima i poljima prostrlo hrvatsko ime. Kanda je iz tla niknuo kao što niče vrijesak i, prenošen s koljena na koljeno, obnavlja svaki put kad čovjek i čovjek, podijeljeni vlašću, ideologijama, vjerama, ratovima i vladarskom glupošću, traže za sebe spas mimo onih koji javno laju da ih štite. (...)*⁶¹ Ono što prelazi granice kulture i vjere odnosi se na nauk o zakletvi između roba i gospodara: *(...) U potpunosti je dužan ispuniti svoju zakletvu onaj koji se nalazio u sužanjstvu među nevjernicima i dao im zakletvu da će, ako mu dopuste da ode u svoju zemlju, vratiti otuda i donijeti novac za otkup, jer bi se u suprotnom pred nevjernicima pokazao kao čovjek bez časne riječi i time na svoj vjerezakon bacio ljagu. Ali, za onoga tko od toga odstupi, postoji i oprost, pred Bogom ako smo mu to dali znati kad smo ga pri*

⁵⁷ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 306.-307.

⁵⁸ Ibid., str. 308.

⁵⁹ Ibid., str. 38.

⁶⁰ IVAN ARALICA, *Duše robova*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 170.

⁶¹ Ibid., str. 183.

*zakletvi zvali za svjedoka, i pred ljudima ako im se rastumači kakvu smo zakletvu položili: Ako si se zakleo samo ustima, samo riječju, a u srcu nisi odlučio učiniti ono u što se kuneš, dapače, odlučio si učiniti obrnuto, zakletva ni pred ljudima ni pred Bogom nema značenja jer si je donio pod prisilom nevjernika. (...)*⁶²

Budući da Aralica odabire franjevce kao glavne pokretače radnje, vjera i vjerski obredi imaju veliku ulogu u razvoju romaneskne strukture. Tako se u Putu bez sna kao jedini preživjeli predmet u požaru pojavljuje slika predivne ramske Bogorodice koju štiju svi ljudi iz naroda, a u Dušama robova Pavao Vučković njome spašava grad Senj od Turaka: (...) *neprijateljski vojnici dolje pod zidinama mogli su gledati ili obasjano lice Bogomajke ili naličje njene slike, najčešće su vidjeli samo svjetlost nepoznata izvora (...) Koga je plašio, toga je i uplašio, koga je molio, toga je i izmolio: blagdan ramske Bogomajke osvanuo je bez Mehmed-pašinih šatora na livadama podno grada. (...)*⁶³

Kao pjevača narodnih pjesama autor uvodi slijepog starca Cvitka koji je pjeva o davnim vremenima, već o vremenu prije nego je oslijepio te zato često slušatelji postaju junacima njegovih priča.⁶⁴ Pjesma je njegova sudbina kao i slavuju: (...) *Zna li mlinar i njegovi gosti, znaju li ljudi u ovom gostoljubivom domu zašto Cvitko noćas pjeva? Je li njemu do zabave? Otplaćuje li večeru koju je pojeo, i krov koji mu je udijeljen? Nije njemu ni do zabave ni do otplate duga. On noćas pjeva zbog istih onih razloga zbog kojih i slavuj pjeva u noćima. Nekoć je, u davno doba, na jasenovoj grani noćivao slavuj, san ga svladao pa je prespavao noć. Kad ga zora probudi, opazi kako ga je bršljan svega obrastao i prikovao za jasenovu koru. Teškom se mukom oslobodio korjenčića na žilavim povijušama. Otada slavuj noću pjeva da ga bršljan ne obraste. (...)*⁶⁵ No, bršljan se može pretvoriti u uže time svjedočeći da se svaka prava pjesma pjeva ispod užeta s omčom.⁶⁶

⁶² Ibid., str. 81.-82.

⁶³ Ibid., str. 230.

⁶⁴ JOSIP PAVIČIĆ, Slavuj u noći u: *Duše robova*, str. 327. - Aralica. I., Zagreb, Znanje, 1995.

⁶⁵ IVAN ARALICA, *Duše robova*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 129.

⁶⁶ Ibidem

Za razliku od prvih dvaju dijelova trilogije, Graditelj svratišta nije toliko ispresijecan narodnim predajama i mudrostima, no zato se na početku romana, kao *svojevrсни sažetak fabule*⁶⁷ s kodom, javlja proročanstvo starice Katuše iz Ravna – proročanstvo prema okviru kojim se određuje budućnost porodice Grabovac: (...) *Onda je Katuša iz torbe izvadila đerđef na kojemu je bilo razapeto laneno platno, pričvršćeno žičanim prikovicama i glavatim čavlima. Četiri uzdužne i četiri poprečne linije, vezane crvenim koncem podijelile su đerđef na dvadeset i pet polja, od kojih su, naizmjenice kao polja na šahovskoj ploči, jedna bila izvezena zelenim koncem, a druga su ostala bijela. (...) Spiljski će konjic imati za ženu smeđu kamenarku, koja drijema na bijelom polju drugog koljena (...) Špiljski konjic i smeđa kamenarka imat će sina veliko vretence (...) Vretence će imati za ženu stonogu (...) sa stonoge prešla na vodencvijet (...) Sin će vam – rekla je Katuša Ani i Matiji – imati kćer koju ćete oboje dočekati živi. Od toga djeteta poteći će nesreća, koja će se pretvoriti u slavu. (...) Veliko vretence i stonoga rodit će poljskog šturka, muško dijete, i zlatnu maru, žensko dijete (...) Šturak će za sestru imati zlatnu maru (...) Što je ovo? (...) Ako ovo nije štrukovo dijete, koji ga je dobio ne oženivši se, onda je sin zlatne mare, koja ga je dobila ne udavši se. Ako taj uspije prijeći iz jednog đerđefa u drugi, pricala je Katuša, on će, pod drugim imenom, nastaviti lozu Grabovaca. (...)*⁶⁸

Lik Jakovljeve tete Dive, svetačke ljepote, Aralica je stvorio spajanjem narodne legende o djevojci koja je poginula za svoju nevinost te književnog predloška Ćire Truhelke, pripovijetke *Djevojački grob*.⁶⁹ Iz oba predloška uzima osnovni motiv koji postaje i jezgra epizodne priče i jedna od *osnovnih ideja cijelog romana*.⁷⁰ Poseban odnos autora prema usmenoj i pisanoj predaji⁷¹ ogleda se u neizmijenjenoj fabuli pripovijetke, no samo detaljizirane u svrhu plastičnosti prikaza. Njena smrt, poput mučenice, dovela je do vrste kulta, a njen grob učinila

⁶⁷ VELIMIR VISKOVIĆ, *Pozicija kritičara: o suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb, 1988., str. 24.

⁶⁸ IVAN ARALICA, *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 21.-23.

⁶⁹ Ibid., str. 412.

⁷⁰ Ibidem

⁷¹ JOSIP PAVIČIĆ., *Roman o etosu etnika: sagnuti, a uspravni*, str. 413. u: *Graditelj svratišta /Aralica. I.*, Zagreb, Školska knjiga, 1998.

mjestom sastajanja ljudi koji traže pomoć, koji traže *da Diva unese mir u njihovu dušu, da oslabi njihove putene nagone i pohlepu za gizdom i bogatstvom*⁷² ili da *mirno prebrode nemirne vode djevojaštva*.⁷³

2.3.3. Faktioniranje fikcije – pisma, govori zapovjednika, citati iz knjiga

Ono što Araličine romane čini vrlo naracijski složenim upravo su ti elementi kojima se čitatelja pokušava uvjeriti u točnost povijesnog vremena i mjesta – pisma, proglassi, govori, citati iz određenih vjerskih knjiga i sl.

U prvoj knjizi trilogije iz pisama mletačkog namjesnika Antonija Zena upućena Državnoj inkviziciji i Senatu te njihovih odgovora otkrivamo misli, želje i buduće spletke koje kuje mletačka vlast. Ta pisma, prije samog teksta, u zagradama nude točno mjesto i godinu u kojoj su napisana. Primjerice: (Antonio Zeno Senatu i Državnoj inkviziciji u pismu iz Splita od 20. kolovoza 1687.) Htio sam ovo pismo (...) ⁷⁴ Uz pisama vlastodržaca, pojavljuju se, s prekidima, privatna Vučkovićeve pisma koja nam opisuju tragičnu sudbinu malog čovjeka u kaotičnom vremenu rata. ⁷⁵ Također zanimljivo, u pismu se uz pripovijedanje naglo prelazi na dijalog te da čitatelj ne vidi na kraju znak prestanka pisma, uroni u tijek takve žive i uvjerljive radnje.

Superiornost Araličina sveznajućeg pripovjedača ⁷⁶ vidimo u napomeni kako zapisi koje mi ovdje vidimo zapravo nisu u izvornom obliku jer Vučkoviću određeni jezik ima određenu funkciju: *Osim pisama prijateljima i rođacima, dopisa crkvenim i svjetovnim vlastima, u Vučkovićevoj ostavštini nalazi se i nešto zapisa vezanih uz važnije dane u njegovu životu ili uz događaje kojima je bio svjedok. Neki su nastojali istog dana, neki poslije. Oni nalik na dnevnik što su pisani danomice, kad bi mu se činilo da se nešto značajno oko njega događa, imaju vrijednost samo ako su se njegova predviđanja ispunila. A obično nisu, jer*

⁷² IVAN ARALICA, *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 68.

⁷³ Ibidem

⁷⁴ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 86.

⁷⁵ *Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga* / priredila Hrvojkina Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 123.

⁷⁶ MARINA PROTRKA, pogovor u: *Put bez sna*, str. 312. - Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2010.

čovjek rijetko pogađa kad živi jednoličnu svakidašnjicu, a kad neponovljive trenutke. Zato su mnogo privlačniji zapisi koji su nastajali kad se zbivanja slegnu, kad se zna što je važno, a što su suvišne sitnice. Jedan takav ovdje će zlata vrijediti, da ispuni noć do sutrašnjeg polaska i posvjedoči nam iz prve ruke što su Smoljan i Vučković razgovarali. Nije najvažnije, ali nije ni nevažno znati kako on piše svoje zapise, to više što se oni ovdje ne pojavljuju u svom izvornom obliku. Ako se u njima govori nešto što je politika, pisano je talijanski; ako su opće istine, bilo kakva podrijetla i predmeta, ispisane su latinštinom; ako treba nešto sakriti, ispisuje turski; a hrvatski piše pripovjedni dio koji služi kao osnova za vez rečenicama u stranim jezicima koje su zaključale mudrost, politiku i tajni govor. Nije li to svojevrsna potvrda da ni oni kojima je maskerada bila duboko odbojna, ako su željeli učiniti nešto korisno, nisu mogli ukoliko se ne „premažu svim mastima“?⁷⁷

Unutar Vučkovićeve zapisa nalazi se zapis oca Farlota koji je svoj rukopis tiskao pod naslovom Pouke jedne ophodnje te pripovjedač opisuje dva doživljaja iz te njegove knjige.

S obzirom na izneseno, možemo zaključiti kako je prvi dio trilogije zapravo autorov kompendij odabranih zapisa fratara ramskog samostana Pavla Vučkovića.

Manju opterećenost poučnim iskazima, a time veću usmjerenost na lik mladića koji odrasta, i događaje koji mu određuju put, donosi drugi dio trilogije.

Pavao javlja Šimunu promjene: (...) Šimunu Grabovcu od fra Pavla Vučkovića poklon i veledrago pozdravljenje. Evo ti javljam, dragi Šimune, da je veliki vezir Alija od Iznika u ime Visoke Kapije baš na dan Bezgrešnog začeca navijestio Mlečanima rat (...)

(Dano u našem samostanu ispod grada Sinja na treći dan ožujka mjeseca 1715. godišta)⁷⁸

⁷⁷ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 201.-202.

⁷⁸ IVAN ARALICA, *Duše robova*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 11.-12.

Tako Mesud piše bogatom prijatelju Sulejmanu da ga spasi od ropstva: (...) *Moj jarane, Sulejmane, pokaži se, ne krij lice, izbavi me iz tamnice! (...)*⁷⁹, a iz Cvitkova pisma (...) *Stipanu, biskupu makarskom, od Cvitka Rašića poklon i pozdravljenje! (...)*⁸⁰ saznajemo identitet tajanstvenog crvenog jahača koji ih prati na putu – Balaša.

Dolaskom na vlast u Zadar, Alvise Mocenigo *svim područnim namjesnicima, pukovnicima plaćeničkih jedinica i svim serdarima poslao je pismo iz kojega ćemo prenijeti nekoliko ulomaka.*⁸¹

Nadalje, pripovjedač kazuje o sačuvanom opisu slavlja u pismu kojeg veliki vezir Halil nikad nije primio jer je poginuo: *O slavlju koje je nakon Grabovčeva odlaska održano u taboru Šeik Mehmed-paše sačuvao se Preplivačev opis u pismu velikom veziru Halilu datiran iz Livna petog kolovoza, koje veliki vezir nikada nije dobio ni tada ni ikada, jer je u bitci kod Grocke (16. kolovoza 1717.) Eugen Savojski hametice porazio njegovu vojsku, a njega ubio.*⁸² Iz proglašenja Giacoma Priulija, splitskog kapetana, serdarima saznajemo informacije koje za sada imaju o Matiji i kako ga je Priuli sam stvorio priču i osudio ga za izdaju: (...) *Meni je postupak s Ramom najbolji dokaz što Grabovac radi: on se još jednom preplatio kod Rame da u prvoj prilici svi njegovi drugovi budu pobijeni, a on sam da se vrati kući. (...)*⁸³

Osim pisama, javljaju se i dijelovi iz knjige Divana tumača nadzemaljskih tajni mistika Hafiza iz koje šeik proriče budućnost: *O čovječe, čini dobro i uživaj zahvalnost, kožni šator kroz koji ne probija ni kiša ni vjetar; o čovječe, krči Božji put i stići ćeš u raj koji je, ako ledina s izvorom ispod krošnjasta stabla, smješten u sjeni tisuća sabalja.*⁸⁴

⁷⁹ Ibid, str. 75.-77.

⁸⁰ Ibid, str. 140.-145.

⁸¹ Ibid, str. 279.

⁸² Ibid., str. 328.

⁸³ Ibid., str. 335.

⁸⁴ Ibid., str. 307.

Posljednji roman trilogije u cjelini predstavlja veliki zapis o likovima na povijesnoj sceni jer glavni lik, Jakov Grabovac, odlučuje o svojem životu svjedočiti pisanjem: *Mislim li ja, pitao je, da u zemlji gnjije malo mudrosti, kudikamo veće nego je moja, koja nije našla načina da bude zabilježena! I neka zapamtim, od toga nema nikakve štete! Sudbine su slične kao jaje jajetu. Od tisuća istovjetnih sudbina, jedna će uspjeti da bude zapisana. Ako se zanemari sitna razlika što jednu sudbinu dijeli od druge, činjenica da je jedna pribilježena bit će kao da su pobilježene sve.*⁸⁵

Unutar njegovih zapisa nalaze se izvaci proglašenja u kojem Dandolo prijeti narodu, dijelovi iz novina Kraljski Dalmatin, cijela korespondencija između ujaka Ivane Peke i Prvana o Jakovljevu školovanju u inozemstvu i životu na Visovcu, cijeli svežanj pisama koji Andrija Dorotić daje Jakovu kako bi se upoznao sa političkom situacijom i približio sa Napoleonovim dosjetkama, željama i strahovima; pisma Dorotića Dandolu, Dandolovo pismo uz priloženi tlocrt turističkog svratišta te Glumčevićevo pismo upućeno Jakovu koje donosi strašnu vijest – o gradnji tvornice baruta na Visovcu.

Izveden kao realistički povijesni roman u kojem se povijest pojavljuje na dva načina: kao *povijesna zbilja na pozadini koje se zbiva radnja i kao čimbenik*⁸⁶ koji utječe na živote romanesknih lica, Graditelj svratišta predstavlja povijesni roman i roma o povijesti.⁸⁷

2.4. Duhovni vođe kao usmjeravači glavnih likova – tihi svjedoci

Kao što je Stjepan Matić poučavao Pavla Vučkovića - (...) *Ne postoji čovjek sazdan od izvorne zloće i dobrote, jer se izvorno smiješa, srodi i sraste s onim što se na čovjeku u toku života lijepi. On to možda ne će i ne želi, ali snaga, slična maticama brzih voda, koja ga usrkne i ponese, koja ga moći izvana i*

⁸⁵ IVAN ARALICA, *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 6.

⁸⁶ Aralica u *očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga* / priredila Hrvojkina Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006., str. 387.

⁸⁷ Ibidem

iznutra, kad ga izbaci na obalu zdrava ili isprebijana, svejedno potpuno ga je preobrazila. (...) ⁸⁸ u Putu bez sna, on prenosi Matiji:

(...) *Ima na svijetu dvije stvari koje se najlakše gube i najlakše nalaze. Najlakše se gubi život, a najlakše se nalazi smrt. **Ne živi čovjek gdje hoće, nego gdje mora; i ne živi kako bi želio, nego kako može** – govorio je Stjepan Matić na usta svoga miljenika Pavla Vučkovića. (...) ⁸⁹ Osim Vučkovića, Matijin učitelj i duhovni vođa, onaj koji ga potiče na daljnje djelovanje, ostaje satnik Luka Močivuna čiji mu se lik javlja nakon ustrjeljivanja Balaša: (...) *Na Orlinama je sjedio Močivuna, u ruci je držao tikvu s vinom i šutio, pogleda uprta u zemlju. „Što je, Grabovče, nešto si mi tužan”, rekao je. „Ne luduj! Koliko se puta meni dogodilo da me od takvog cvjetanja glava zaboli! S vremenom sam se navikao. Vidio sam da i takvo cvjetanje može dati cvjetnu livadu. (...) Tko je još tvoj među tvojima, tko još tebe od tvojih drži svojim? Nitko živ. Tebe to rastužuje, Močivunu brine, Tebi se dogodilo najgore što se živu čovjeku može dogoditi: da si sve što imaš uložio u ljubav prema svojim, a požnjeo progon. Pa se bojim da svoje ne zamrziš. Je li da ne ćeš učiniti to svom satniku Močivuni? Kad ti bude najteže, zamisli da je posvuda oko tebe jasenov cvijet i da nas šesterica jašemo ispod jasenova granja. I moraš vjerovati da će ova zemlja roditi nove jahače kroz zore i svanuća. (...) Život treba voljeti kao što se voli veliko ništa, sveobuhvatno ništa. Smisao svega što imamo ispunjen je besmislenošću svih stvari koje su nam dane da ih imamo. Od ničega ne će biti ništa, sve što imamo propast će, svi koje volimo nestat će, ali će trajno ostati to da posjedujemo i volimo, da smo posjedovani i voljeni, da gradimo kratkotrajno i propadljivo. Tako zidamo kuću, tako osnivamo obitelj, tako se držimo svoga naroda – od ničega ništa, ali ništa u svemu sve je što imamo i bez čega ne možemo. Dosta priče, Grabovče, vrati se tamo otkuda su ti otac i djed došli, u Ramu, u selu Varvaru. Tamo ćeš i Zunića naći, ako je ostao živ. Hodaj po Varvari i traži mjesto gdje je rasut gar i kovačka**

⁸⁸ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 189.

⁸⁹ IVAN ARALICA, *Duše robova*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 235.

*troska koja lako ne propada. Kad je nađeš, stani, tu ti je djed imao kovačiju, i ti je tu podigni, i kuj plugove i handžare!*⁹⁰

Iako je sudbina porodice Grabovac već određena proročanstvom, Jakov se od malih nogu uči hrabrosti i ponosu od svoje tete Dive, a kako bi ojačao i preživio bolest, njen lik mu se javlja u bunilu: (...) *Probudio sam majku i uvjeravao je da je anđeo odnio moj san sa sobom. Nije ga Tosun platio da stražari nad nama svu noć, pa nije ni čudo što je odletio prije zore, ali je čudo što sam, kad mi se osmjehnuo, u njemu prepoznao tetu Divu. Htio sam joj reći da ne odlazi i da mi ne odnosi san, ali mi je stavila kažiprst na usne i ušutkala me kao što me je uvijek ušutkivala. (...)*⁹¹

3. Važnost zadržavanja ljudskosti i prenošenja etičke poruke čitatelju

Za Aralicu *bit književnosti leži u njezinoj etičkoj, spoznajnoj, ali i prosvjetiteljskoj dimenziji*⁹², a književniku je misija pisanje kao što je slijepom Cvitku iz Duše robova pjesma sudbina.⁹³ Univerzalni izraz čovječnosti⁹⁴ prisutan u Araličinim djelima daje snagu etičkoj poruci koja postaje bezvremenska.

Tako duboka filozofska pitanja postavlja i Matić u prvom romanu: *Vrijedi li onda uložiti život da se nađe put pomirenja koji bi približio ljude, a da pri tome nitko od njih ne prestane biti ono što jest?*⁹⁵ On to pitanje postavlja, no sam ne vjeruje da će selidba promijeniti muke kroz koje prolaze jer je vlast kriva za sukobe, a ne sam čovjek: (...) *Nama su ovdje zla nanosili ili oni na vlasti ili oni koji su se vlasti vješali o vrat, koje je vlast okružila, koji su u vlasti tražili pokrivač za svoje poroke i sramotu. Ti ćeš dolje naći istu takvu vlast i ljude koji oko nje kolo vode. (...) Ti kažeš, čeka nas u Cetini zemlja. Koja zemlja, Pavle? Narodi zaposjedaju zemlju, čovjek zasposjeda samo određen komad zemlje. (...)*⁹⁶

⁹⁰ Ibid., str. 369.-370.

⁹¹ IVAN ARALICA, *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 76.

⁹² *Leksikon hrvatskih pisaca* / autor koncepcije Krešimir Nemeč. Zagreb, Školska knjiga, 2000., str. 21.

⁹³ JOSIP PAVIČIĆ, Slavuj u noći u: *Duše robova*, str. 327. - Aralica. I., Zagreb, Znanje, 1995.

⁹⁴ NEDJELJKO MIHANOVIĆ, *Tajanstvenost umjetničke riječi*, Matica hrvatska, Zagreb, 2007.

⁹⁵ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 189.

⁹⁶ Ibid., str. 175.-176.

U Dušama robova satnik Luka Močivuna daje savjete Matiji: (...) *A ti, Matija, kako ti listaš? Tebi umjesto lista i bodlje izraste cvijet koji koze bez muke obrste. Kad listaš ti cvijetom listaš. Zato što si cvijetom cvao i gaziš ovu noć i ovu planinu. Ne krijem taj me cvijet tebi privlači. Ali te Bogom zaklinjem, drugi put kad procvjetaš, neka ti prije cvijeta iz kore izrastu bodljike koje će kao vijenac kolja ograditi cvijet od jarčeva i koza. Tako, ili ne cvjetaj. Veni! (...)*⁹⁷

U razgovoru providura Emma i redovnika Vučkovića otkrivamo što oni koji daju sve od sebe da prežive u nehumanim, politički skovanim situacijama spoznaju na kraju svog putovanja: (...) *recite mi ... ne biste mogli živjeti negdje drugdje i baviti se nečim drugim. – Zar nisam bio negdje drugdje, zar se nisam bavio nečim drugim? Niti je valjalo, niti mi je išlo od srca. U mladosti je svaki čovjek brat, (...) I onda, kad se malo prošetaš svijetom i sakupiše nešto iskustva, vidiš da se braća kod kuće ostavljaju, (...) Sve se, kažem, suzilo, sve je dobilo svoju prirodnu mjeru. **Zato se i događa da se ljudi rađaju kao kozmopoliti, a umiru kao nacionalisti: da slobodoljubivi postaju najveći zagovornici ograničenja slobode, a ljubitelji bezakonja postaju okorjeli zakonodavci. (...)***⁹⁸

Etika Araličinih likova ostaje gotovo jednaka i u posljednjem romanu trilogije kada Jakov Grabovac pri gradnji turističkog svratišta radi sve kako bi smanjio financijske troškove samostanu, pokušao zaštititi ljude od patnje, a zadovoljio tlačitelja. Jakov se ne ponosi svojim djelima, no razlozi su puno viši – održanje ramske loze Grabovaca: (...) *Stidio sam se više nego bojao u očima tih ljudi postati junak. (...) Ono što radim sasvim je obično, po mjeri svakog čovjeka, da zidam Turiju jer mi je to zanat, zidao za svoju radost ili za svoj spas, i da nećaka vratim na ognjište svog djeda, jer dvije stvari ne mogu podnijeti: da na zemlji iza mene ne ostane ništa na čemu se ne prepoznaje moja muka i trag mojih ruku, i da se u kući gdje sam rođen ne čuje plač i smijeh. A to da radi tih dviju malih stvari, sitnih i varljivih kao sve ljudsko, moram poduzimati nadljudske i neljudske*

⁹⁷ IVAN ARALICA, *Duše robova*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 288.-289.

⁹⁸ Ibid., str. 224.-225.

*korake, to je druga stvar koju će shvatiti samo onaj koji shvati smisao ovih zapisa. (...)*⁹⁹

U ovom romanu srž predstavlja *etos etnika*¹⁰⁰, tj. ljudi i zajednica na području Bosne i Dalmacije, ljudi koji moraju pognuti glave da bi preživjeli, a da u tom pokoravanju ne izgube sebe, svoju dušu. U tom pokoravanju različit pristup imaju franjevački provincijal Jozo Glumčević, mirne i diplomatske prirode, te bivši franjevački provincijal Andrija Dorotić, koji se vlasti otvoreno suprotstavlja ne misleći pritom kakve će posljedice donijeti njegov brzopletost i nepromišljenost. Sam Jakov zapravo objedinjuje karakter tih dvaju likova i zato se na kraju romana predaje Napoleonu i plaća životom.¹⁰¹

Važna činjenica koja povezuje sva tri romana trilogije piščeva je potreba da se *kroz povijesno govori o povijesti samoj i da se kroz priču pouči o samom pričanju*¹⁰², a sama djela postaju parabole u kojima su jučer i danas korelativni pojmovi¹⁰³ o čemu svjedoči izjava Pavla Vučkovića: *(...)Kad pismo dobiješ, daj ga prepisati i prijepis pohrani u arhiv ramskog samostana koji je sada bez krova u Cetini. Neka tamo stoji, neka ga jedan čovjek u sto godina pročita i vidi da su naši dani ili drugi, ali da su muke čovjekove iste i u naše i u njegovo vrijeme. (...)*¹⁰⁴

4. Odstupanja od novopovijesnih značajki

Primjer odstupanja od značajki romana o povijesti nalazimo u romansiraju radnje kada se sve svodi na kolektivnu svijest i Araličino uvjerenje o ljudima iz Dalmatinske zagore koji svojim *zdravim, patrijarhalnim moralom*¹⁰⁵ čine etnički ideal, dok stanovnici primorskih gradova označavaju izdaju vlastitog naroda, kao

⁹⁹ IVAN ARALICA, *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 395.

¹⁰⁰ JOSIP PAVIČIĆ, Roman o etosu etnika: sagnuti, a uspravni, str. 409. u: *Graditelj svratišta* / Aralica. I., Zagreb, Školska knjiga, 1998.

¹⁰¹ Ibid., str. 412.

¹⁰² MARINA PROTRKA, pogovor u: *Duše robova*, str. 396.. - Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2010.

¹⁰³ IVAN J. BOŠKOVIĆ, *Iskustvo drugoga*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 52.

¹⁰⁴ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 231.

¹⁰⁵ VELIMIR VISKOVIĆ, *Pozicija kritičara: o suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb, 1988., str. 19.

Frano Đživo Gundulić u Putu bez sna i splitski vojnici u Dušama robova. Time je stvorena i opozicija sela kao dobra i grada kao zla što uvelike podsjeća na realističke principe gradnje romana.¹⁰⁶ Idealizirani dijelovi o morlačkom junaštvu pojavljuju se i u Graditelju svratišta: (...) *Na prilazu mosta više nije bilo francuskih vojnika. Tu je sada bio neprijatelj pljačkajući i mesareći ranjenike kratkim noževima i sabljama. Onaj brkati i rumeni časnik, ili njemu sličan, što je ubio Muirana, stao je na rub nasipa i pogledao tko se nalazi na kosini i u vodojaži. Primjetio je kako se dvojica ranjenika pipkaju kao da se o nečemu dogovaraju ili se tješe. Sišao je dolje i obojici im sabljom odsjekao glave. Hitnuo ih je nogom, pa su se jedna za drugom odvaljale nizbrdo i bućnule u vodu taman gdje su bile potopljene Bonapartove žute čizmice. Onda se časnik, čiji su brkovi bili slični crnom luku mosta na Alponi, uspravio i, držeći голу sablju u ruci, našao se u oči u oči s Korzikancem. Nije viđeno, mislio je, da živ čovjek, makar kako bio ranjen, mirno leži nauznak na kvrgavu drvlju koje ga probada gore nego rana. Metalnosive oči onoga dolje u kaljuži, koje netremice gledaju u istom smjeru, više su nego znak da u njemu više duša ne živi, A kako bi živjela kad mu je jedna strana lica zdrobljena! Što da silazi dolje i prlja čizme, taj je i bez njegove sablje gotov. (...)*¹⁰⁷

Važna razlika Aralićinih romana ogleda se i u krajnjoj poruci gdje se iz vrtloga povijesti može izaći upornošću, radom, dijeljenjem ljubavi, a ne mržnje, no i lukavstvom i snalažljivošću kolektiva, važno je da ne odustanemo: (...) *Oprimo se dok je u nama još pun život čovjekov, njegova duša i njegovo pamćenje, ono po čemu jednog čovjeka u sto drugih ljudi poznaju. Bojim se da ne bude kasno kad se pred mrakom budemo borili za svoje sjene na zemlji. (...)*¹⁰⁸ O upornosti i borbi bez obzira na sve kazuju stihovi s kraja drugog romana trilogije:

(...)

Kad kažu; dušu prodaj,

¹⁰⁶ Ibidem

¹⁰⁷ IVAN ARALICA, *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011., str. 125.-126.

¹⁰⁸ IVAN ARALICA, *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 279.

Za dušu kupci nove broje,

Ti cvijetom cvjetaj, srce moje.

(...)

Što god da kažu, što god da htjeli,

Sa mržnjom ne daj da te spoje,

I cvijetom cvjetaj, srce moje.¹⁰⁹

¹⁰⁹ IVAN ARALICA, *Duše robova*, Školska knjiga, Zagreb, 2010., str. 389.

5. ZAKLJUČAK

Kako preživjeti, kako zadržati ljudskost u neljudskim vremenima, gdje pronaći snagu za postojanje dok vas netko tlači, stavlja u okvir, prijeti i ponižava?

Vjerom u promjene, a time i dajući sve od sebe da ovu stvarnost učinimo što boljom za sebe, ali i za buduće naraštaje.

Iako je drugo vrijeme, sudbine ljudi često se ponavljaju, no moramo dati sve od sebe jer živjeti se mora, a samo o nama ovisi koji ćemo put odabrati. Važno je na tom putu zadržati svoju dušu i ljudskost, toleranciju, osjećanje prijateljstva i ljubavi koji nadilaze sve ideološke i vjerske zakone.

Nije bitno na kojem se mjestu ili vremenu u životu nalazili, već je važno vodimo li se najvišim unutarnjim zakonom – etikom – jer njen sjaj neće nestati čak i kad nam se čini da se sve više udaljavamo sami od sebe i postajemo robovi neizbježne utrke za preživljavanjem.

6. POPIS LITERATURE

IZVOR

- Aralica, I., *Put bez sna*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
- Aralica, I., *Duše robova*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
- Aralica, I., *Graditelj svratišta*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.

LITERATURA

- *Leksikon hrvatskih pisaca* / autor koncepcije Krešimir Nemeć. Zagreb, Školska knjiga, 2000.
- *Aralica u očima književne kritike : ogledi i recenzije pojedinih knjiga* / priredila Hrvojka Mihanović-Salopek, Zagreb, Znanje, 2006.
- Biti, V., *Doba svjedočenja : tvorba identiteta u suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb, Matica hrvatska, 2005.
- Bošković, I. J., *Iskustvo drugoga*, Zagreb, Matica hrvatska, 1999.
- Nemeć, K., *Povijest hrvatskog romana : od 1945. do 2000. godine*, Zagreb, Školska knjiga, 2003.
- Mihanović, N., *Tajanstvenost umjetničke riječi*, Zagreb, Matica hrvatska, 2007.
- Tenžera, V., *Preživljuje dobro pisanje : o hrvatskim piscima*, Zagreb, Znanje, 1995.
- Visković, V., *Pozicija kritičara: o suvremenoj hrvatskoj prozi*, Zagreb, 1988.

Članci:

- Pavičić, J., Slavuj u noći u: *Duše robova*, /Aralica. I., Zagreb, Znanje, 1995.
- Pavičić, J., Roman o etosu etnika: sagnuti, a uspravni u: *Graditelj svratišta* /Aralica. I., Zagreb, Školska knjiga, 1998.
- Protrka, M., pogovor u: *Put bez sna* / Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2010.

- Protrka, M., pogovor u: *Duše robova* / Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2010.
- Protrka, M., pogovor u: *Graditelj svratišta* / Aralica, I., Školska knjiga, Zagreb, 2011.